

„Historické aspekty spravodajskej etiky“

Roman Laml

Úvod

V mojom príspevku sa budem zaoberať historickými aspektami spravodajskej etiky v období prvej svetovej vojny a vzniku I. ČSR, ale aj niektorými prienikmi tejto problematiky do súčasnosti.

Ide o čiastkovú dobovú reflexiu, vychádzajúcu z vtedajšej literatúry venovanej spravodajstvu. Jej výber pokrýva odbornú literatúru /Hajšman/, memoáre /Hill/ ako aj český a nemecký publicistický pohľad na špionáž /Dlabač, Berndorf/.

Východiskovou a najviac využívanou publikáciou bola kniha **Jana Hajšmana**¹ – **O špionáži** /1928/, ktorá je do veľkej miery odbornou publikáciou. Jej prínosom je aj to, že využíva zahraničné publikačné zdroje, ktoré sú pre nás v súčasnosti už ťažko dostupné. Hajšman okrem iného prináša klasifikáciu spravodajskej činnosti a špionáže. Počas mieru je spravodajská činnosť (získavanie informácií) o politike, ekonomike prostredníctvom diplomatov, novinárov, obchodníkov štandardnou činnosťou a špionáž je len „spravodajstvo vojenské“. Vo vojne je ale špionáž každé spravodajstvo, ktoré sa týka bezpečnosti krajiny.

Zaujímavou memoárovou literatúrou je kniha **Georgea A. Hilla**² – **Špionáž z války a po válce** /1936/, ktorá podrobne popisuje jeho pôsobenie v Rusku najmä v období zmeny režimu a nástupu bolševikov k moci. Prináša autentický pohľad na prácu špióna, vrátane jeho prístupu k niektorým etickým problémom, ako je napríklad zabitie človeka alebo lojalita k štátu aj za cenu ohrozenia vlastného života.

Kniha **Tajemství britské špionáže** /1930/, ktorú napísali **Jan Dlabač**³ a **Karel Komers** je typickým príkladom tzv. literatúry faktu, ktorá publicistickým spôsobom približuje prácu britskej spravodajskej služby.

¹ Jan HAJŠMAN (1882 – 1962) Počas I. vojny bol členom Mafie, v rokoch 1920 – 1938 bol riaditeľom politického spravodajstva ministerstva vnútra. Publikoval o činnosti mafie a pod.

https://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Haj%C5%A1man/

² George A. HILL (1892 – 1967) Narodil sa v Estónsku ako syn britského obchodníka s drevom, ktorý pôsobil od Sibíri po Perziu. Ovládal 6 jazykov. Na počiatku vojny prešiel spravodajským výcvikom. V roku 1917 bol poslaný do Petrohradu ako člen britskej misie, neskôr pôsobil v Rusku v ilegalite. Jeho pamäte nie sú považované za úplne spoľahlivé. Opísal, ako odviezol rumunské korunovačné klenoty z Kremľa do Rumunska, pomáhal Trockému zorganizovať spravodajskú službu a sovietske letectvo.

[https://en.wikipedia.org/wiki/George_Hill_\(intelligence_officer\)/](https://en.wikipedia.org/wiki/George_Hill_(intelligence_officer))

³ Jan DLABAČ (1897 – 1977), významný český novinár, České Slovo, Lidové noviny / https://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Dlaba%C4%8D/

Podobným príkladom je aj kniha **H.N. Berndorfa**⁴ – **Špionáž**, /1930/⁵, ktorá sa na problematiku špionáže pozerá nemeckým pohľadom a jej hrdinovia sú protivníkmi hrdinov predchádzajúcich autorov.

Etický rozmer špionáže

Ako už bolo spomenuté, komplexný a odborný pohľad na problematiku špionáže podáva vo svojej knihe Hajšman. Uvádza, že získavanie informácií je **morálne**, je správne, nutné a prirodzené pre fungovanie štátu. Každý štát potrebuje vedieť informácie o iných štátoch, aby mohol reagovať a formovať svoju politiku. Za **nemorálne** Hajšman považuje podnecovanie a uskutočňovanie opatrení, ktoré majú vplyv na fungovanie inej krajiny. V tomto smere uvádza, že tento prístup uplatňovalo Nemecko. „Už v míru nerozlišovala sa nemecká špionáž od politického intrikárství a podnecování vnitřních nepokojů a vlivu na cizí vnitřní politiku“⁶ Špionážnu činnosť, najmä tú operatívnu, počas vojny považuje Hajšman za rovnako čestnú, ako plnenie úloh na bojisku.

Nemorálnosť špionáže sa najvýraznejšie prejavuje v prípadoch zrady alebo v hre na obe strany. „...ze živnosti anebo ziskuchtivosti, bez ohledu na zájem veřejný zaprodávají vlastní domovinu, že prozrazují na obě strany, z nízkých popudů, ze msty...“⁷ Hajšman toto zásadné odmietnutie vyjadril veľmi prozaicky a o zradcoch píše: „Kategorie tvorů, které starí Germáni stavěli mimo zákon a utloukali klacky jako psy.“⁸ Samozrejme, že pri tomto hodnotení záleží z akej strany špionážnu činnosť hodnotíme. Kto je pre nás zradca, pre protivníka môže byť hrdina. Zatiaľ čo Hajšman píše o predvojnovovej nemeckej špionáži ako o nebezpečnom a silnom molochu, Berndorff uvádza: „Celá německá vyzvědačská služba je takřka bez systému, skládá se vlastně jen z jednotlivců, z několika odvážných mužů a statečné ženy, kteří systematicky projíždějí evropskými zeměmi a bydlí v nich, aby vyzvěděli vojenská tajemství.“⁹

Vojnová špionáž ale nebola len súperením bojujúcich strán, ale veľmi rýchlo sa stala aj obchodom. Krátko po vypuknutí vojny vznikli v Holandsku informačné agentúry,

⁴ Hans Rudolf BERNDORFF (1895-1963), nemecký novinár, od roku 1933 člen SS, ako autor bol obľúbeným Gobelsom. Toto bola to jeho prvá kniha. Po vojne pokračoval v literárnej činnosti a Briti ho využili v novej tlačovej agentúre / https://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Rudolf_Berndorff/

⁵ https://www.amazon.com/Espionage-H-R-Berndorff/dp/1633910679/ref=sr_1_1?dib=eyJ2IjoiMSJ9.Y21r_OQzrT7pyOtnS0Nq-XWriIq88_bPOGI01a9MHo4oFyG8Kj3FtAmD0wrmmvK.yXxGdCascZA549latsi3KglmiLUQYiPfsNjygttHTUU&dib_tag=se&qid=1725721706&refinements=p_27%3AH.+R.+Berndorff&s=books&sr=1-1&text=H.+R.+Berndorff

⁶ Jan Hajšman, O Špionáži, Praha 1928, s.77

⁷ Hajšman, s.26

⁸ Hajšman, s.26

⁹ H.N.Berndorff, Špionáž, Melantrich, Praha 1930, s.9

ktoré predávali správy komukoľvek kto zaplatil. Dalo sa kúpiť v podstate všetko, ale hodnovernosť správ bola problematická: „*Hlavním úkolem bylo rozlišit zpravu pravdivou od falešné, důležitou od nevýznamné*“¹⁰ Spravodajská činnosť tak dostala nový rozmer, ako ekonomická činnosť za účelom zisku, bez akéhokoľvek etického aspektu vo vzťahu k bojujúcim stranám. Toto samozrejme uľahčovalo aj podsúvanie zámerne falošných informácií a britský spravodajský dôstojník neskôr o svojich nemeckých protivníkoch napísal: „*Nebylo báje, nebylo falešné fotografie, kterými by je člověk nenachytil*“¹¹

Etika pri výkone spravodajskej činnosti

Spravodajská činnosť sama osebe do veľkej miery obsahuje porušovanie právnych a etických noriem. Podľa Hajšmana o etike pri výkone spravodajskej činnosti rozhodujú ľudia a formuje ho doba, v ktorej sa uskutočňuje. „*Zpravodajství je rozličné podle toho... jaký je kulturní, hlavně mravní stav doby, lidí atd.*“¹² Inými slovami povedané, aj pri špionáži je reflektovaná doba, v ktorej sa uskutočňuje a jej spôsoby a nástroje tomu zodpovedajú. Napríklad získavanie informácií mučením, ktoré bolo v stredoveku prípustné už v súčasnosti prípustné nie je.

Okrem tejto všeobecnej roviny je tu rovina individuálna, kde sa všeobecné normy premietajú alebo nepremietajú do správania každého človeka. „*Odporné řemeslo ze zpravodajství dělá člověka. Bezcharakterní, nemorální nebo amorální tvor*“¹³ Hajšman upozorňuje, že špionáž, najmä proces a spôsob získavania informácií priťahuje špecifických ľudí a osobnosť (pracovníka, agenta, spolupracovníka) môže byť problematická. A to sa môže prejavovať aj v rámci jednej organizácie. „*Nikde jsem neviděl lidí tak nemilosrdně a bezcharakterně se potírat v konkurenční zášti nebo nenávisti, nebo z pouhé záliby, vzájemně si podrážet noby, se ničit až na krev, jako ve špionáži a politice, nikde tolik radosti z neúspěchu, pádu – snad ani jiné radosti neznejí! – nikde jsem neviděl tolik pokrytectví, podlosti, licoměrnosti, jako když se potýkají dva spolupracovníci, přesto, že pracují...pro téhož chlebdárce...*“¹⁴

V tomto smere ponúka Hajšman zaujímavý príklad významného Napoleonov špióna Karla Ludwiga Schulmeistera¹⁵, ktorý ukazuje, že spravodajská činnosť môže byť uskutočňovaná v rámci určitých pravidiel. Schulmeister okrem iného pôsobil ako policajný riaditeľ vo Viedni, Kráľovci (Kaliningrade) a inde. Po porážke Napoleona bol zadržaný a niekoľko mesiacov väznený. Vyšetrovanie ale neukázalo žiadne trestné činy, ktorých by sa dopustil. Bol prepustený a svoj život dožil ako bohatý

¹⁰ Berndorf, s.107

¹¹ Hajšman, s.110

¹² Hajšman, s.29

¹³ Hajšman, s.34

¹⁴ Hajšman, s.33

¹⁵ https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Ludwig_Schulmeister

občan v Štrasburgu. Súčasťou tohto aspektu spravodajskej činnosti je aj určitá informačná poctivosť. Pravdivé informácie vždy boli a vždy budú nutným východiskom. Nemecký odborník pplk. von Kuhl: „*Správné hodnocení nepřitele... byl základ, na kterém mělo stavěti vojenské velitelství svá rozhodnutí*“¹⁶ Hajšman pripomína príhodu, o ktorej píše Metternich vo svojich pamätiach. Keď sa ako veľvyslanec pýtal svojho priateľa, anglického veľvyslancu Elliota, ako to robí, že každou poštou (dvakrát do týždňa) posiela správy do Londýna, Metternich mu odpovedal: „*Dovím-li se něco, oč by mohla mít má vláda zájem, oznamuji to; nedovím-li se nic, zprávy si vymyslím a příštím kuriérem je odvolám. Vidíte, že nemohu mít nedostatek látky na korespondenci.*“¹⁷

Hajšman poukazuje aj na to, že spôsob spravodajskej činnosti má aj osobité národnostátne špecifiká, že tu jestvujú rozdielne etické limity. Podľa jeho názoru bolo napríklad Rakúsko viac ohľaduplnejšie ako Nemecko, o ktorom píše: „*úžasným rozsahem bezohlednosti, nevybíravostí prostředků, nemorálností, tak co do vysokého stupně vyspělosti, lze-li tak nazvat špínu a surovost, s níž to řemeslo Němci provozovali.*“¹⁸ Podobne videl Hajšman aj Nemecko povojnové: „*Dokladů o všeobecné sešlosti mravů a o nové zrudě v Německu dalo by se nalézt na sta.*“¹⁹ Tu je samozrejme potrebné brať do úvahy určitú politickú predpojatosť, voči bývalým nepriateľom a nižšiu mieru kritickosti voči spojencom, ktorá sa prejavuje v celkovom pozitívnejšom hodnotení morálnych aspektov ich spravodajskej činnosti.

XXX

Dlabač ale bez politickej korektnosti o činnosti britskej spravodajskej služby píše: „*V zemích východních klade se hlavní zájem na vyvolávání povstání a masakrů pomocí celé soustavy agentů-provokátérů, jinde opět je hlavním předmětem činnosti akce jen politická, směřující k dosažení nebo odstranění toho kterého politického režimu v dotyčné zemi... Intelligence Service buduje stále větší a zajištěnější rozsah britské hegemonie nad světem*“²⁰

Hajšman sa vážne zaoberá otázkami morálky pri spravodajskej činnosti a upozorňuje na jej význam, ale súčasne si uvedomuje, že spravodajská činnosť je svojou podstatou často na/za hrane(ou) morálky. „*Vylíčiti...akce do tohto oboru spadající je nad lidské síly a bylo by nejhanebnější kapitolou lidské bestie na obou stranách, u přátel i nepřátel, vůbec*“²¹ Vo svojej podstate je spravodajstvo účelové – prioritou je získať informácie a morálne aspekty sú až na druhom mieste. „*Účel světí prostředky, třeba k jednání nepoctivému, tu morálka trpí*“, píše Hajšman s tým, že každý prípad sa musí posudzovať individuálne!

¹⁶ Hajšman, s. 83

¹⁷ Hajšman, s.35

¹⁸ Hajšman, s.77

¹⁹ Hajšman, s.223

²⁰ Jan Dlabač-Karel Komers, Intelligence Service - Tajemství britské špionáže, s.15

²¹ Hajšman, s.51

Súčasťou etického rozmeru spravodajstva je aj lojalita pri plnení úloh a k vlastnej službe. George Hill vo svojich memoároch uvádza, že keď bolo sovietske Rusko spojencom Británie vo vojne proti Nemecku, v mnohých smeroch spolupracoval s boľševikmi, napríklad aj pri budovaní spravodajskej služby. Po podpísaní Brestlitovského mieru²² medzi sovietskymi a centrálnymi mocnosťami odišiel do ilegality a začal bojovať proti nemeckým záujmom. *„Smlouva v Brestu Litevském byla vskutku pro Spojence pobromou. Veškerá má další činnost, když jsem se stal agentem tajné služby a žil přestrojen jsa za Rusa, byla potom namířena proti německé výzvědné službě a německým organizacím.“*²³ Hill si spomína, ako ho zamrazilo, keď si uvedomil, že z postu legálne pôsobiaceho britského dôstojníka sa cez noc stáva ilegálny pracovník a jeho zadržanie bude znamenať aj jeho smrť.

Etika v rámci spravodajskej služby

Efektivita spravodajskej činnosti je do veľkej miery podmienená aj vnútorným fungovaním spravodajskej služby, vrátane nastavenia mechanizmov spolupráce, dôvery a kontroly. Medzi kritickou dôverou a neodôvodnenou podozrievavosťou je veľmi tenká hranica, prekročenie ktorej Hajšman stručne vyjadruje slovami *„Špion špionuje špiona“*. V svojej knihe uvádza aj príklad tohto nedobrého prístupu z pamäti amerického veľvyslanca v Berlíne Jamesa Gerarda *„Během války se mi často stalo, že jsem musel poznamenat vysokému hodnostáři německému: „Toto neustálé napětí vás musí unavovat. Celý den v kanceláři! Určete si jedno odpoledne a pojděme na hon!“ Oslovený mi odpověděl nejistě: „Nemožno! Druzí by se to dozvěděli od svých špiónů a roznášeli by, že zanedbávám svou práci“*²⁴ Nevraživosť medzi jednotlivými zložkami, snaha o úspech za každú cenu podryvala úspešnosť spravodajskej činnosti.

Podľa Hajšmana bolo v tomto smere najviac postihnuté Nemecko: *„Špionoval v Nemecku kde kdo a byl obšpionován veškerý obor veřejného i soukromého života...špionovali i sami sebe, jako had, který sám sebe sežírá od ocasu...Když už nebylo co špionovat, špionovaly ty podniky jeden druhý, samy sebe. Všecko navzájem na sebe nevražilo, podráždělo si noby, provokovalo se. Schwálně si překáželi v práci...“*²⁵ Možno aj preto Nemecko zastihla vojna informačne nepripravené a úradníci ministerstva zahraničných vecí si ešte deň pred jej vypuknutím dojednávajú dovolenky a vôbec netušili, že vypukne vojna.²⁶

Záver

Vnímanie etických aspektov spravodajskej činnosti je pravdepodobne súčasťou spravodajstva od jeho vzniku. Ako záverečné slová v tomto príspevku opäť

²² https://sk.wikipedia.org/wiki/Brestlitovsk%C3%BD_mier

²³ George A. Hill, Špionáž z války a po válce, Vilímek, Praha, 1936, s.161

²⁴ Hajšman, s.89

²⁵ Hajšman, s.78

²⁶ Hajšman, s.87

použijem veľmi výstižné vyjadrenie Jána Hajšmana: *„Je to služba štátu, spoločnosti, národu...Není ničím odporným, neobvyklým. Není ani strašidlem, ani znamením mravního či kulturního úpadku...Záleží na lidech a jejich mravních a kulturních kvalitách i na tom, jak a proč se provozuje; stejně na tom, jenž ji provozuje, jakož na tom, jenž ji provozovat dává“²⁷*. Za etickú stránku špionáže je zodpovedný každý jej účastník a to buď v rámci svojich kompetencií, ktoré nastavujú limity alebo svojou individuálnou činnosťou.

A posledný odkaz Hajšmana, ktorý tu spomeniem, premostuje minulosť a prítomnosť a aj takmer sto rokov od jeho napísania je stále výsostne aktuálny: *„Politik, novinář, diplomat musí mnoho, všechno vědět, chce-li úspěšně pracovat. Jen u nás mohou být politikové, diplomaté, novináři, kteří nic nevědí, netouží po žádných zprávách a přece skvěle existují. Stačí jim klepy. Čím pitomější, tím lepší, protože tím více udivují.“²⁸*

²⁷ Hajšman, s.31

²⁸ Hajšman, s.30